

Protokoll fört vid enskild föredragning

Utbildnings- och kulturavdelningen
Kulturbyrån

Beslutande
Vicepresident
Annika Hambrudd

Föredragande
Specialsakkunnig i kulturmiljö
Pia Sjöberg

Justerat
Omedelbart

Nr 3

Byggnadsskydd för Hellsö-Österbygge skola, Kökar

ÅLR 2023/2104

11 U3

Ärende

Ålands landskapsregering har på Kökar hembygdsförenings anhållan prövat frågan om byggnadsskydd för f.d. Hellsö-Österbygge skola i Österbygge, Kökar (fgh 318-407-12-3).

Beslut

Landskapsregeringen beslöt att skydda skolbyggnaden samt tre övriga byggnader som hört till skolverksamheten enligt LL (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Skyddsområdet omfattar hela fastigheten Lindhagen 12:3 (fgh 318-407-12-3) med särskilda skyddsföreskrifter för det område som utgör den forna skolträdgården.

Skyddsområde och skyddsbestämmelser framgår av **bilaga 1, U324E03**.

Kulturbyrån har hört kommunen, tillika fastighetsägaren, och fastighetsinnehavaren.

Tillsynen över efterlevnaden av skyddsbestämmelserna utövas av landskapsregeringen och kommunernas byggnadsnämnder.

Motivering

För att bevara det åländska kulturarvet kan byggnad, byggnadsgrupp och bebyggda områden som har väsentligt kulturhistoriskt eller arkitektoniskt värde förklaras skyddade i enlighet med LL (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Landskapsregeringen ska innan den fattar beslut om skydd bereda byggnadens ägare, innehavare samt den kommun inom vilken den är belägen tillfälle att bli hörd.

I beslut om skydd ska skyddsföreskrifter meddelas. Skyddsföreskrifterna kan innehålla bestämmelser om kringliggande område. De ska såvitt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens och närliggande byggnads eller områdes ägare och innehavare.

Kökar hembygdsförening anhöll den 1.3.2023 om byggnadsskydd för f.d. Hellsö-Österbygge skola. Kulturbyrån har dokumenterat skolanläggningen och utrett de kulturhistoriska värdena samt tagit fram förslag till skyddsföreskrifter, vilka delgivits kommunen, tillika fastighetsägaren samt fastighetsinnehavaren Kökar hembygdsförening r.f. Samtliga parter har gett sitt bifall till byggnadsskyddet, Kökars kommun dock med reservation om att det inte får påverka ett eventuellt överlåtande av skolbyggnaden till hembygdsföreningen. Någon sådan påverkan föreligger inte.

Tillämpade lagrum

1, 5, 7, 8 §§ Landskapslagen (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Ändringssökande

Ändring i landskapsregeringens beslut enligt denna lag kan sökas hos högsta förvaltningsdomstolen såvitt gäller beslutets laglighet. Beträffande ändamålsenligheten av sådant beslut får ändring inte sökas. Det interimistiska åtgärdsförbudet gäller oavsett besvär om inte besvärsmyndigheten annat beslutar. Besvärсанvisning bifogas.

Byggnadsskydd för Hellsö- Österbygge f.d. skola, Kökar

HISTORIK, BYGGNADSDOKUMENTATION OCH SKYDDSFÖRESKRIFTER

Dnr: 2023/2104

Datum: 27.11.2023

PB 1060, AX-22111 Mariehamn

registrator@regeringen.ax

+358 18 25 000

www.regeringen.ax

Besiktningsdatum: 8.5.2023, 2.10.2023

Personal: Pia Sjöberg, Charlotte Andreasson

Byrå, enhet: Kulturbyrån, kulturmiljöenheten

Kommun: Kökar

By/stadsdel: Österbygge

Fastighetsbeteckning: 318-407-12-3 (Lindhagen 12:3)

Adress: Österbyggevägen

Koordinater: ETRS-TM35FIN N6659896 E=162935

Byggnad/objekt: Hellsö-Österbygge f.d. skola

Ärende: Byggnadsskydd

☒ Fotografier

☐ Uppmättningsritningar

☒ Skisser

☐

Uppföljning:

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
HISTORIK	3
DEN FÖRSTA SKOLAN	3
TRÄDGÅRDEN	5
OMBYGGNADEN	7
SKOLAN I SENARE TID	8
BYGGNADSDOKUMENTATION	9
SKOLBYGGNAD	9
<i>Utvändig byggnadsbeskrivning</i>	9
<i>Invändig byggnadsbeskrivning</i>	11
ÖVRIGA BYGGNADER OCH ANLÄGGNINGAR	14
<i>Ladugård</i>	14
<i>Dass</i>	14
<i>Bastu</i>	15
<i>Trädgård</i>	15
KULTURHISTORISK VÄRDERING	17
SKOLBYGGNADEN	17
LADUGÅRDEN	17
DASSET	17
BASTUN	17
TRÄDGÅRDEN	18
BYGGNADSSKYDD	19
SKYDDSOMRÅDET OCH BERÖRDA BYGGNADER	19
SKYDDSBESTÄMMELSER	20
BEVARANDEVÄRDA BYGGNADSMATERIAL, DETALJER OCH VÄXTER	21
<i>Skolbyggnad</i>	21
<i>Dass</i>	21
<i>Ladugård</i>	21
<i>Trädgård</i>	21
KÄLLOR OCH LITTERATUR	22

Inledning

Den 2.3.2023 mottog Ålands landskapsregering Kökar hembygdsförening r.f.s ansökan om att byggnadsskydda Hellsö-Österbygge f.d. skola, fgh 318-407-12-3 (Lindhagen 12:3). Landskapsregeringen beslöt genom enskild föredragning den 21.3.2023 att uppta skyddsärendet till prövning enligt 5 § Landskapslagen (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

En byggnadsminnesförklaring innebär att Ålands landskapsregering fastställer skyddsbestämmelser enligt LL (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Skyddsverket är tänkt att avse de allra värdefullaste byggnadsmiljöerna av nationell betydelse, med syfte att säkra ett långsiktigt bevarande, i princip för all framtid. Skyddsbestämmelserna är en förebyggande åtgärd och ska ge tydlig information om byggnadens kulturhistoriska värden och vilka regler som skall gälla för dess bevarande, förvaltning och vård. Lagen ger möjlighet att utöver enskilda byggnader skydda byggnadsgrupper, bebyggda områden, konstruktioner samt ytor kring byggnader samt fast inredning.

Skyddsföreskrifterna får inte påföra ägaren större skyldigheter än vad som är nödvändigt för att bibehålla byggnadens kulturhistoriska eller arkitektoniska värde. Byggnadens ägare, innehavare samt den kommun vari byggnaden är belägen ska beredas tillfälle att bli hörd innan Landskapsregeringen fattar beslut om byggnadsminnesförklaring. Skyddsbeslutet skall antecknas i fastighetsregistret hos Ålands tingsrätt. Tillsynen över efterlevnaden av skyddsföreskrifterna utövas av Ålands landskapsregering samt den berörda kommunens byggnadsnämnd.

Hellsö-Österbygge f.d. skola med tillhörande markområde tillhör idag Kökars kommun, men Kökar hembygdsförening r.f. arrenderar området på 50 år sedan 1989. I skolbyggnaden driver föreningen ett hembygdsmuseum med föremål från hela Kökar. Avsikten är att fastigheten på sikt ska överlåtas till hembygdsföreningen. Utöver skolbyggnaden och den tillhörande ladugården finns på området idag ett flertal utställnings-, mötes- och servicebyggnader.

Historik

Den första skolan

Avsaknaden av broar på Kökar i början av 1900-talet hade stor betydelse för beslutet om två folkskolor i kommunen eftersom det fanns en önskan om att skolvägen skulle bli mer likvärdig för alla elever. I början av 1900-talet fanns på Kökar en betydligt större befolkning än idag. Skolplikten var införd och den då enda skolan i Karlby fylldes av elever. Vid denna tid väcktes frågan om en skolbyggnad även för barnen i Hellsö och Österbygge, som dittills undervisats i något av hemmanen i byn. Man sökte en plats för skolbygget som kunde ge alla barn lika nära väg till skolan. Det dröjde dock över tio år efter att planerna på en folkskola i Karlby påbörjats med beslut om en skola i Hellsö-Österbygge. Lärarinnan som anställdes redan 1908 fick därför sköta undervisningen i olika gårdars salar i fem år innan skolan stod färdig. Lärarinnan, vars namn var Eufemia Fagerström, kom till Kökar från Hitis skärgård. På Kökar gifte hon sig inom ett år med bonden Oskar Carlberg i Österbygge. En lämplig tomt till en skola kom sedan att doneras av de nygifta vilket löste problemet med skolans placering. Platsen för skolbygget hade namnet Hästvarpsängen och låg lägligt precis mellan de två byarna Hellsö och Österbygge och hade en egen strand med brygga. Eufemia, som nu hette

Carlberg, spelade en avgörande roll i etableringen av skolan. Troligen var hon också den som hittade arkitekten för skolhusets ritning, Bruno Gunell. Han var verksam i Åboland vilket var Eufemias hemtrakter. Hon deltog också aktivt i byggnadens utformning. I september månad år 1913 invigdes skolan och Eufemia kunde flytta in med sina elever.¹

Skolbyggnaden kom att uppföras med en bottenvåning murad av kalksandsten från Pargas² och en vindsvåning i trä samt med ett brant sadeltak³ belagt med asfaltsfilt.⁴ Byggnadssättet med en bottenvåning av sten användes för att göra huset motståndskraftigt mot skadeinsekten husbock vilken orsakat stora problem bland trähusen på Kökar.⁵ Kalksandstenen brukar ibland felaktigt kallas för tegel. Men medan tegel bränns så tillverkas kalksandsten genom att sand och kalk pressas ihop till en hård sten under högt ångtryck. Upptäckten att man kunde tillverka byggnadssten med denna teknik gjordes 1880 i Tyskland och produktionen av kalksandsten kom igång runt sekelskiftet 1900⁶. Kalksandstenen har inte varit så vanligt förekommande i husbyggandet på Åland. Fasaderna med synligt vitt kalksandstenstegel samt röda valv och fönsterbågar anknyter däremot till den samtida byggnadstraditionen i Åbolands skärgård⁷. Byggmästaren Bruno Gunell var också verksam i Åbo och kan ha tagit med sig stilen därifrån.

Skolbyggnaden är dock inte den enda byggnaden på Kökar som uppförts med en bottenvåning av sten. Där finns och har funnits flera mangårdsbyggnader med detta byggnadssätt, exempelvis Trunsö på Hellsö som uppfördes på 1860-talet och har en bottenvåning av rött tegel ifrån Bomarsunds fästning. Manbyggnaden vid Pella i Karlby som byggdes 1906 och har en bottenvåning av slaggstenstegel från Dalsbruk och manbyggnaden vid Jorpes från 1908 som liksom skolan på Hellsö är uppförd av kalksandsten. Ytterligare exempel är gården Brix i Överboda, numera riven, samt Tommols i Hellsö som hade en bottenvåning av natursten.⁸

Inne i skolbyggnaden fanns en stor lärosal och en lite mindre slöjdsal, vilken även fungerade som rasthall vid dåligt väder. Dessutom fanns en lägenhet för lärarinnan om 3 rum och kök⁹. Till skolmiljön hörde också bastu och ett dass, båda placerade öster om skolbyggnaden, en liten ladugård med fähusdel murad av stora granitblock söder om skolbyggnaden samt en kombinerad matbod och vedlida troligtvis placerad väster om skolbyggnaden¹⁰. Samtliga byggnader hade tak av asfaltspapp¹¹. Dasset bestod av tre avträden med separata dörrar. Pojkarna använde det vänstra dasset, flickorna det högra och det i mitten var lärarinnans. Dasset byggdes av Kökarbon Oskar Holmström och var ovanligt stort och tjusigt för att ligga på Kökar. Det berättas om dasset att Oskar varit i Sverige och fått inspiration till det ifrån dass på svenska slott och herrgårdar.¹²

¹ Informant Sylvia Sundström

² Informant Sylvia Sundström

³ Tid som flytt, fotografi s 95

⁴ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, Volym 1, del 1, Försäkringshandlingar från 1914

⁵ Informant Sylvia Sundström

⁶ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Kalksandsten>

⁷ Informant Pia Sjöberg

⁸ Kökar Sottunga Kulturmiljöinventering 2004 samt material från Kökar Hembygds museum

⁹ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, ritningar 1928

¹⁰ Lantmäteristyrelsens renoverade kartor, Storskifteskarta över Österbygge från 1918

¹¹ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, Volym 1, del 1, Försäkringshandlingar från 1915

¹² Informant Sylvia Sundström

Förutom till undervisning användes skolbyggnadens lokaler även till fester och andra sammankomster samt till olika kulturevenemang. Eufemia Carlberg var förutom lärarinna även något av en kulturarbetare. Hon startade bland annat kurser i hemvård för kvinnor, en Marthaförening, en ungdomsförening med teater och en blandad kör. Detta var under en tid när många nationella bildningsrörelser uppstod och Eufemia bidrog till att både bildning och kultur spreds till alla, även på Kökar.¹³

Figur 1. Fotografi av skolbyggnaden som den såg ut före ombyggnaden, bilden tagen från sydost.

Trädgården

I Sverige stod det redan i den första folkskolestadgan från 1842 att det vid varje skola borde finnas en bit mark där läraren kunde bedriva undervisning i trädgårdsskötsel samt odla lite för egen del. Det dröjde dock ett par årtionden innan odlingsundervisningen blev organiserad. På 1860-talet engagerade sig den kände kulturpersonen och trädgårdsmästaren Olof Eneroth i skoldebatten, bland annat med skrifter som *Om skolträdgårdar och seminarieträdgårdar* (1864). För Eneroth och hans efterföljare var folkskolornas trädgårdar ett sätt att sprida kunskap om odling och få människor att äta mer frukt och grönsaker för folkhälsans skull. Att göra alla barn till trädgårdsodlare såg man också som det mest effektiva sättet att främja den nya generationens utveckling och göra dem till ordningsamma, skönhetsälskande och ekonomiskt medvetna människor. År 1890 var antalet skolträdgårdar i Sverige som störst. Då hade 65% av landets ca 2000 skolor någon form av skolträdgård¹⁴.

Skolträdgården på Hellsö anlades 1925 och växterna var en gåva till skolans elever från änkan Emma Thomasson till minne av hennes bortgångne man fiskhandlaren Anselm Thomasson från Kökar. Med hjälp av Kökarbon Erik Jorpes som var bekant till paret Thomasson förverkligades trädgården vid Hellsö-Österbygge skola¹⁵.

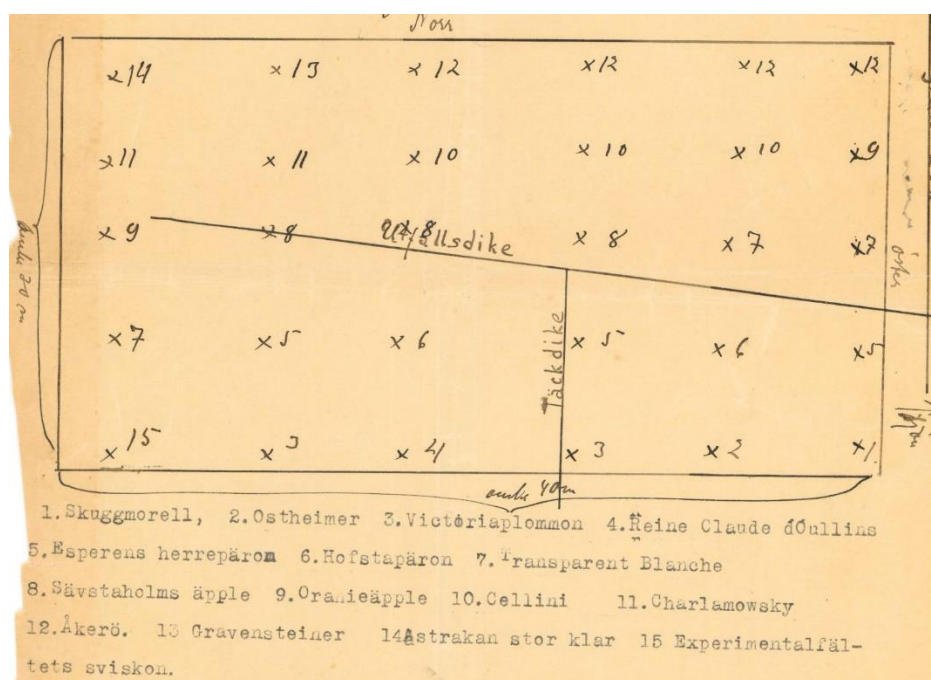
¹³ Informant Sylvia Sundström

¹⁴ Trädgårdshistoria för inventerare.

¹⁵ Informant Sylvia Sundström

Med donationen från paret Thomasson, följde förslag till trädgårdsskötsel och en instruktion hur frukterna skulle användas. Skoldirektionen var sedan ansvarig för att trädgården bevarades. Tanken var att skoleleverna skulle sköta trädgården och därigenom få intresse för och lära sig om växterna och om trädgårdsskötsel samt få äta av den nyttiga frukten¹⁶. Bär och frukter var annars sällsynta i hemmen eftersom marken i första hand odlades för djurens behov. Träden kom ifrån Experimentalfältets plantskola i Stockholm. Experimentalfältet var Kungliga Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet och var en föregångare till Sveriges Lantbruksuniversitet. Försöksverksamheten startades för växtförädling och för att nya redskap, växtslag, odlingsmetoder, djurraser och utfodringssätt skulle provas för att i förlängningen öka lönsamheten för det svenska jordbruket. De nya rönen skulle sedan spridas genom undervisning, demonstrationer och publikationer samt via hushållningssällskap runt om i Sverige¹⁷.

I trädgården på Hellsö sattes hela 30 st fruktträd, fem rader med sex träd i varje. Planteringen upptog ett rektangulärt område om 30x40m och en trädgårdsmästare ifrån Hushållningssällskapet skickades till Kökar för att utföra planteringen. Fruktträden som sattes var följande. Surkörsbär (*Prunus cerasus*): 1st skuggmorell och 1st Ostheimer. Plommon (*Prunus domestica*): 2st Victoriaplommon, 1st Reine Claude d'Oullins och 1st Experimentalfältets sviskon. Päron (*Pyrus communis*): 3st Esperens herre och 2st Hofstapäron. Äpple (*Malus domestica*): 3st Transparente Blanche, 3st Säfstaholm, 2st Oranie, 3st Cellini, 2st Charlamowsky, 4st Åkerö, 1st Gravensteiner och 1st Stor klar Astrakan. Rekommendationen var att träden skulle planteras enligt planen nedan¹⁸.

Figur 2. Det rekommenderade planteringsschemat för de 30 fruktträden. Norr är uppåt på ritningen.

Tanken var också att ympis skulle kunna tas ifrån fruktträden för att på så sätt få fram fler träd. Skolbarnen själva skulle då kärnså äppelträd för att när dessa träd var 3-4 år gamla kunna ympa in ris från andra sorter på dem. Dessa träd kunde sedan tas hem och planteras vid gårdarna. Detta var med andra ord en insats för

¹⁶ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, Volym 1, del 2, gåvobrev mm

¹⁷ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Experimentalf%C3%A4ltet>

¹⁸ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, Volym 1, del 2, gåvobrev mm

att sprida fruktträd till en stor mängd gårdar på Kökar. Utöver fruktträden sattes 10 krusbärsbärbuskar och 10 röda vinbärsbuskar vilka planterades inne bland fruktträden. Granplantor planterades också som en häck mot öster. Utöver detta planterades två träd av vardera trädslaget lind, alm, ask, ek, lönn, jättepoppel, oxel och hagtorn. Syftet med detta var att barnen från det trädfattiga Kökar skulle få se hur dessa träd såg ut¹⁹.

Skolträdgården kom att bli Kökars första trädgård och utmärkte sig även på Åland i stort. Den lyftes fram i olika sammanhang och enligt Hufvudstadsbladet var den Ålands största trädgård år 1945. Den inbringade också en del intäkter till skolan då man sålde bär och frukt. På så sätt fick eleverna även kunskaper i bokföring och ekonomi. Med åren kom trädgården att falla i glömska genom att den inte underhölls²⁰.

Figur 3. Fotografi som visar skolbarnens arbete i den nyanlagda skolträdgården.

Ombyggnaden

Skolans övervåning med sitt brutna tak tillkom år 1930 för att kunna inrymma även Hellsö lägre folkskola i huset. Den ursprungliga byggnaden där den högre folkskolan sedan tidigare inrymdes fick då ett något förhöjt yttertak samt ett nytt trapphus. De murade ytterväggarna höjdes 0,6m för att få tillräcklig takhöjd i skolsalen. Det nya taket byggdes också med ett brutet takfall för att skapa mer utrymme samt med ett flertal takkupor och stora fönster i gavlarna. Det nya trapphuset tillkom genom att det tidigare trapphuset breddades²¹. Båda entrédörrarna tillkom vid denna tid. Troligen byggdes även den västra verandan vid lärarinnebostaden till vid denna ombyggnad. Ombyggnaden uppfördes även den efter Bruno Gunells ritningar. Den nya övervåningen fick en elevtambur och en trapphall, placerad mitt i byggnaden. Skolsalen placerades åt söder och fick stora fönster som gav ljus åt rummet. På västra sidan låg lärarinnans bostad med ett rum och kök samt tambur, skafferi och garderober²². Hellsö lägre folkskola invigdes i november 1930²³.

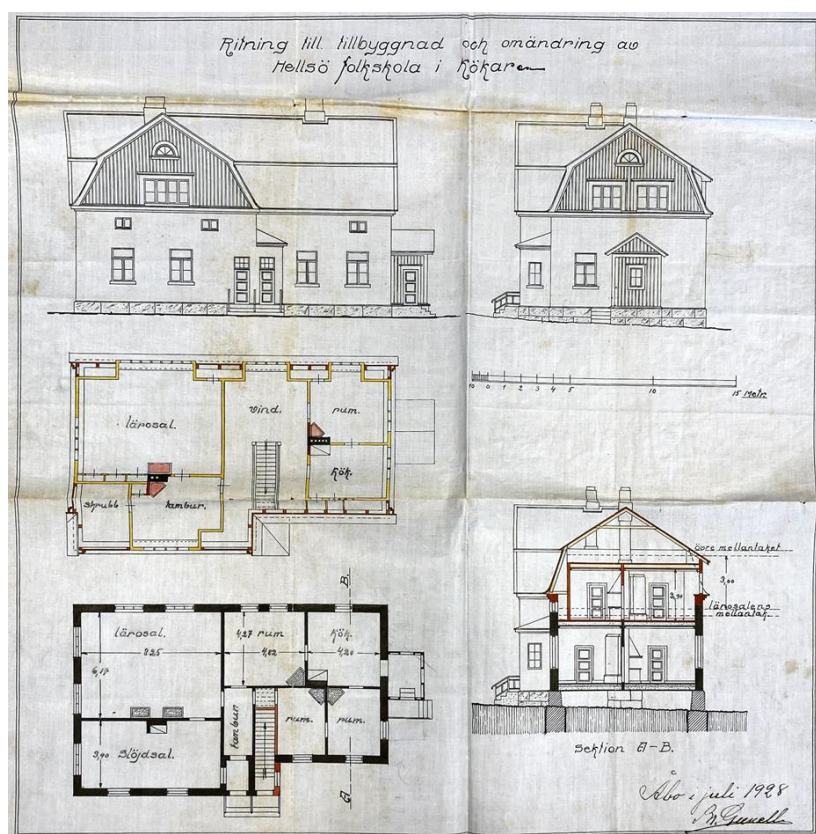
¹⁹ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, Volym 1, del 2, gåvobrev mm

²⁰ Informant Sylvia Sundström

²¹ Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, ritningar och arbetsbeskrivningar från 1928

²² Ålands Landskapsarkiv, Kökars kommun, Hellsö folkskola, ritningar och arbetsbeskrivningar från 1928

²³ Tidningen ÅLAND 22.11.1930

Skolan i senare tid

1969 flyttade Hellsö skolverksamhet till Karlby och det då nybyggda skolhuset där. Byggnaden har efter det använts på flera olika sätt. Bland annat hyrdes den lilla lägenheten ut till Marthorna under en tid och under perioden 1968-1987 var det lekskola i byggnaden. I början av 1980-talet planerades en genomgripande ombyggnad av skolans bottenvåning för att anpassa den till lekskolans behov²⁴. Dessa planer förverkligades dock inte och 1988 flyttade Kökar museum in och har blivit kvar där sedan dess. Museet drivs av Kökar hembygdsförening som med sina utställningar vill visa på hur livet på Kökar har sett ut med hjälp av en mängd äldre föremål, fotografier mm. Under museets tid har ett flertal nya byggnader uppförts på fastigheten. Bland annat en smedja och en stockstuga samt lokaler för keramikverkstad och båtutställning. Dessa byggnader har i huvudsak uppförts på fastighetens östra del²⁵. Det har även gjorts en del förändringar av det äldre byggnadsbeståndet. Den före detta matboden / vedlidret som ursprungligen fanns på fastigheten var troligtvis placerad där vägen går idag och kan ha rivits i samband med att vägen byggdes ut och breddades. Den före detta bastun finns kvar men har byggts om invändigt för att i stället gestalta en torpstuga. Runt år 2000 uppfördes den s.k. stockstugan vilket ledde till att dasset flyttades en bit österut till sin nuvarande plats. Dasset genomgick också en omfattande renovering på grund av det då mycket dåliga skicket²⁶. Ladugården byggdes om 2023 och förlängdes då åt väster²⁷. I nuläget finns planer på att Kökar museum ska ta över ägandet av fastigheten ifrån Kökar kommun.

²⁴ Ålands Museum, ritningsarkivet

²⁵ Kökar museums hemsida

²⁶ Informant Gunnar Sundström

²⁷ Fotografier av Pia Sjöberg, Kulturbyråns arkiv

Byggnadsdokumentation

Skolbyggnad

Utvändig byggnadsbeskrivning

Figur 5 och 6. Skolbyggnaden från NV resp. från S

Skolbyggnaden är hög och vinkelbyggd samt uppförd i två våningar med en oinredd vind. Grunden är en huggen stengrund av stora rektangulära block av röd granit. Fogarna är i huvudsak senare tillkomna. Under den östra delen av huset finns en liten källare. Byggnadens bottenvåning har en murad stomme och dess fasad består av vit kalksandsten med slät yta. Väggen är murad i vartannat löpskift och vartannat koppskift med stenarna i kryssförband. Fogen är ljusgrå. Mot trädgårdssidan finns inristade initialer i teglet, bland annat B.E.E. vilket står för konstnären Bror-Erik Elfsberg. Över bottenvåningens fönster sitter mycket flacka valv murade av ojämnt bränt rött lertegel vilka skjuter ut något ur fasaden. Fönsteröppningarnas botten liksom valvens sidor är även de murade i rött tegel. Bottenvåningen avslutas upptill av en utkragning i muren som i sin tur bär upp övervåningen.

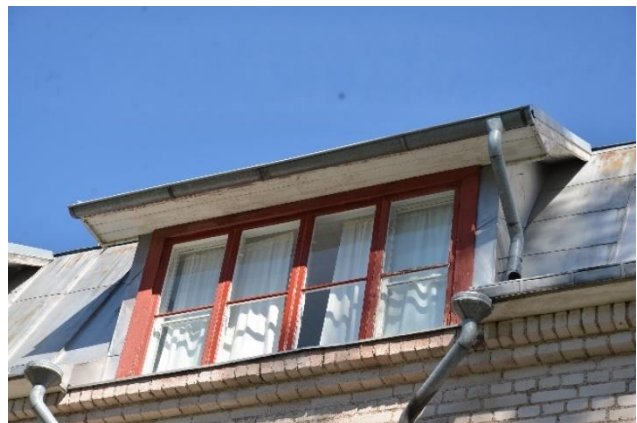

Figur 7 och 8. Inristningar i skolbyggnadens fasader resp. bottenvåningens fönster.

Byggnaden har tre entréer. En åt väster via en liten murad veranda i en våning. Dörren är där en enkel trädörr, klädd med stående rödmålad panel. På norrsidan finns ytterligare två entrédörrar placerade intill varandra. Även dessa dörrar är enkeldörrar klädda med rödmålad stående träpanel. Dessa dörrar har varsitt kvadratisk överljusfönster spröjsat med fyra rutor. Alla entrédörrar nås via gjutna betongtrappor. Trappan på norrsidan är försedd med järnräcken, ett på vardera sida av trappan.

Fönstren på bottenvåningen är stående och i huvudsak av T-postmodell. De två nedre fönsterbågarna delas i två rutor av en mittenspröjs. Åt öster är dock fönstren större och av korspostmodell med sex lufter. De två entréerna har också avvikande och mer småspröjsade fönster. Samtliga fönster är rödmålade och har rödmålade fönsterbleck av plåt.

Övervåningen har till skillnad från bottenvåningen en stomme av trä och fasaden är klädd med stående vitmålad locklistpanel. Fönstren på övervåningen består av liggande små fönster under takfoten samt takkupor med stora liggande fönster med 3-7 lufter. De största är placerade åt söder. Högst upp inocken sitter spröjsade lunettfönster, ett i vardera gavel. Övervåningens fönster har släta foder av rödmålat trä. Byggnadens tak är brutet med ett kinesiserande takfall, dvs det svänger en aning utåt vid takfoten. De två entrébyggnaderna har flacka valmade tak. Takbeläggningen är falsad, omålad och troligen galvad plåt. Det övre takfallet har bandplåt och det nedre har skivplåt. Uppe vidnocken sitter två plåtinklädda skorstenar.

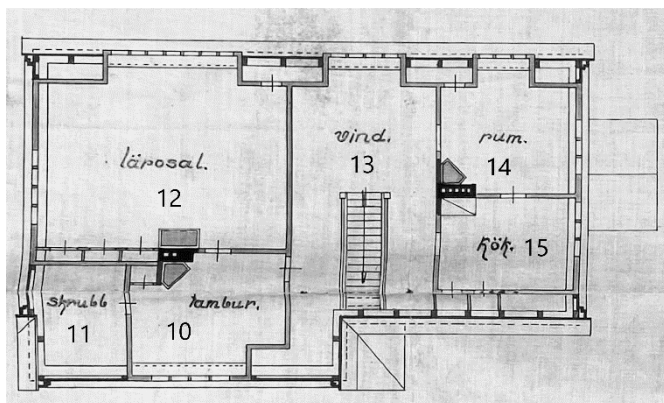
Figur 9 och 10. Övervåningens olika fönstertyper.

Figur 14-16. Bottenvåningens fyra eldstäder.

Övervåning

Övervåningen nås via en rak trappa intill tamburen som leder upp i en centralt placerad trapphall. På motsvarande sätt som på bottenvåningen är den östra delen den före detta skoldelen och består av en skolsal samt en tillhörande tambur. Dessa rum ligger något högre upp än resten av våningsplanet och nås från tamburen via en halvtrappa med figursågat räcke i trä. I övervåningens västra del finns en lägenhet bestående av en smal hall, ett bostadsrum, kök samt ett par mindre skrubbar.

Figur 17. Övervåningens planritning med rummen numrerade.

Övervåningens golv har olika material. Skolsalarna (rum 10 och 12) har vinylgolv i rutor från 1900-talets mitt medan köket och tamburen har trägolv. Det före detta bostadsrummet (rum 14) har linoleummattor av två olika sorter där den ena sannolikt är från byggnadstiden. Väggarna är pappspända och tapetserade. I tamburen (rum 13) är väggarna avdelade med en smal bröstlist i trä. Det nedre väggfältet är slätt och gråmålat medan det övre är tapetserat med en tapet från 1950-talet. På flera ställen skymtar en äldre tapet fram bakom denna. Taken i skoldelen är klädda med

skivor som tillkommit runt 1900-talets mitt samt är i övrigt klädda med vitmålad pärlspont. Dörrarna är samtliga enkeldörrar och består i huvudsak av likadana femdelade spegeldörrar som på bottenvåningen. De två dörrarna in till bostadsdelen har glasade övre speglar samt spröjsade överljusfönster med två rutor. Samtliga dörrar ser ut att var ursprungliga från byggnadstiden.

Figur 18 och 19. Den övre trapphallen (rum 13).

Köket i byggnadens nordvästra hörn (rum 15) har köksinredning från ca 1960-talet med vitmålade luckor. En äldre vedlår byggd av pärlspont finns också och kan eventuellt vara en rest av den äldre köksinredningen. I köket finns även ett äldre spiskomplex med en vedspis samt en spiskåpa i plåt. Diskbänk saknas men rinnande vatten finns i ett litet handfat med en kallvattenkran. Badrum saknas helt i byggnaden. Samtliga övervåningens fönster är högt placerade samt ligger på en klack i väggen där väggen under fönstren är tjockare än över. Detta är en konsekvens av att den murade bottenvåningen tar slut och ersätts av tunnare träväggar där. Vinden består av ett stort öppet och oisolerat rum. Golv saknas och isoleringen ligger öppen.

Figur 20 och 21. Köket på övervåningen.

Övriga byggnader och anläggningar

Ladugård

Ladugårdsbyggnaden är en rektangulär långsmal byggnad placerad söder om skolbyggnaden, på andra sidan om fruktträdgården. Byggnadens västra del har en murad stomme av mycket kraftiga granitblock medan den östra delen har en stomme av trä och är utvändigt klädd med en smal stående och rödmyllad locklistpanel. Ladugårdsbyggnaden har två ingångar, båda i norrfasaden. En smalare dörr i svartmålat trä som nås via en lång träramp och en större svartmålad trä port. Byggnaden har fyra fönster, varav tre på södersidan och ett på norrsidan. Samtliga fönster är kvadratiske och vitmålade med spröjsar som delar in fönstren i fyra rutor. I den östra fasaden finns en öppning i murverket där det sitter en liten rödfärgad trälucka. Taket är ett sadeltak belagt med en modern korrugerad plåt.

Figur 22 och 23. Ladugårdens norra sida.

Dass

Dassbyggnaden är en kvadratisk envåningsbyggnad som står på plintar. Stommen består av regler och fasaderna är klädda med liggande rödmyllad panel. Över hörnen sitter rödfärgade knutbrädor. På den södra fasaden sitter tre bräddörrar på rad – en till vardera dasset. Örrarna består av omålade stående brädor spikade på en Z-slå. De har smidda bandgångjärn medan låsanordning och handtag är av trä. Byggnaden har tre fönster, ett i vardera rum. Dasset i mitten har ett liggande spröjsat överljusfönster med tre rutor över dörren medan de övriga två har ett litet kvadratisk fönster vardera. Dessa sitter placerade på byggnadens sidor. Samtliga fönster är profilerade och vitmålade och har enkla vita foder. Byggnaden har ett brant tälttak med fyra lika stora takfall och är klätt med liggande våder av asfaltsfilt. På toppen sitter en liten ventilationshuv. Huven är av trä och är utvändigt klädd med asfaltsfilt.

Invändigt består byggnaden av tre separata rum som endast nås utifrån. Rummen har brädgolv och väggar av hyvlade målade brädor. Den bakre väggen är klädd med en stående smal pärlspont. Väggarna har varit målade med oljefärg. Taket är klätt med målad pärlspont och i hörnet sitter en profilerad taklist. Varje rum har en högt placerad sits i trä med två holkar som nås via ett litet trappsteg. Det västra dasset är minst förändrat.

Figur 24 och 25. Dasset sett ifrån sydväst resp. interiörbild från det västra dasset.

Bastu

Byggnaden som tidigare var en bastu är en liten rektangulär envåningsbyggnad placerad en bit öster om skolbyggnaden. Grunden är låg och kallmurad av fältsten. Stommen är av knuttimrad stock och tre av fyra knutar sticker ut i fasaden. Väggarna är klädda med stående träpanel, delvis lockpanel och delvis panel med locklister. Dörren är placerad åt söder och är en enkel utåtgående bräddörr med bandgångjärn. Framför dörren ligger en flat sten som fungerar som trappsteg. Både panel och dörr är målade med italienröd rödmylla. Byggnaden har två fönster, ett i den södra fasaden och ett i den östra. Fönstren är stående tvåluftsfönster med spröjsade bågar med tre rutor vardera. Hängbräddor, takfotsbräddor och fönster är vitmålade. Taket är ett sadeltak belagt med pärtor. I det norra takfallet sitter en smal tegelmurad skorsten.

Figur 26 och 27. Bastubyggnaden sedd ifrån söder resp. öster.

Trädgård

Till trädgården räknas här området mellan ladugården i söder, vägen i norr och i väster och gärdesgården i öster. I detta område finns en stor del planterade väster. Precis söder om skolbyggnaden ligger fruktträdgården. Av de ursprungliga 30 fruktträden finns i nuläget ca 11 kvar. De fem ursprungliga trädraderna de planterats i kan fortfarande anas även om de decimerats kraftigt. Träden är placerade i förband, dvs i förskjutna rader. Träden längst i söder är sannolikt plommon varav en del träd tycks ha tillkommit genom rotskott. De övriga fyra raderna utgörs av äppleträd. Två äppleträd är relativt nyplanterade

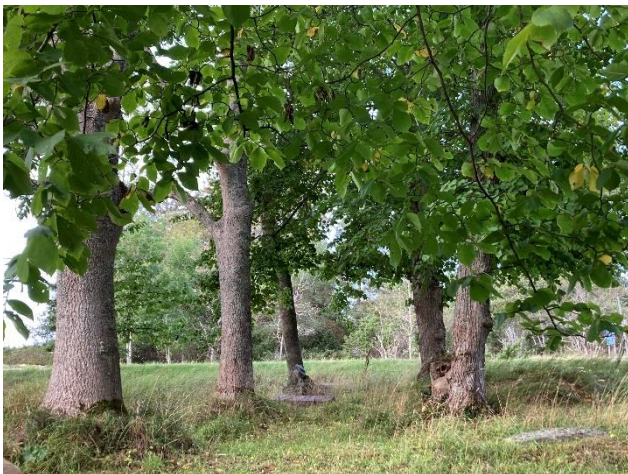
och hör inte till den ursprungliga fruktträdgården. Förutom fruktträd finns i detta område rester av vinbärsbuskar, en stor havtornsbuske samt en planta med vad som sannolikt är ålandsrot.

Öster om fruktodlingen går en liten väg söderut från skolbyggnadens östra sida och ner till ladugården. Väster om denna väg är ett antal granar planterade på rad. Detta är sannolikt det som återstår av den granhäck som planterades öster om fruktträdgården på 1920-talet. Öster om denna väg finns ett stråk med träd där bland annat ett par popplar och ett par ekar troligen tillhör den äldre planteringen på 1920-talet.

Väster om fruktträdgården längs vägen växer ett stråk med vilda och i huvudsak yngre träd. I norra delen av detta parti, väster om skolbyggnaden, finns dock sex träd, planterade i två rader, som sannolikt hör till de träd som planterades på 1920-talet. Av dessa är två lindar, två askar, en alm och en oxel.

I trädgårdens södra del finns bland annat olika sorters barrträd. Dessa är inplanterade då barrträd inte förekommer naturligt på Kökar. Många av exemplaren är dock sjuka och förvuxna.

Norr om skolbyggnaden är marken bergig och träd saknas. Där finns en flaggstång placerad på den högsta punkten samt en del låga perennplanteringar i bergets skrevor.

Figur 28 och 29. Äldre lövträd i trädgårdens nordvästra hörn resp. fruktträdgården sedd ifrån öster.

Kulturhistorisk värdering

Skolbyggnaden

Skolbyggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde då den på ett tydligt sätt berättar om skolans historia på Kökar. Både den ursprungliga högre folkskolan på bottenvåningen liksom den senare tillkomna lägre folkskolan på övervåningen är bevarade. Planlösningarna med de stora skolsalarna samt de två lärarbostäderna är till stora delar intakta och tydligt avläsbara inne i byggnaden. Även dörrarna och de flesta golv och tak är fortfarande i behåll liksom ett flertal äldre eldstäder. Byggnadens storlek och höjd samt de stora fönsterpartierna i skolsalarna och ett flertal entréer gör den avläsbar som en skolbyggnad i sin exteriör. Bottenvåningens fasadmaterial med kalksandsten och utskjutande valv av lertegel över fönstren liksom dess fönster med enkla bågar med handblåsta glas är samtligen från byggnadstiden och vittnar om byggnadstekniken, arkitekturen och -materialen som var moderna vid tiden då skolan uppfördes 1913. Det vittnar också om förutsättningarna på Kökar med dess kamp mot husbocken och det speciella byggnadssättet det gett upphov till med hus med bottenvåningar av sten och övervåningar av trä.

Skolan är också en plats som har spelat en stor roll för både utbildningen och kulturlivet på Kökar. Den är även ett stycke åländsk kvinnohistoria som vittnar om kvinnors betydelse för utvecklingen på Kökar liksom om kvinnlig gemenskap och engagemang. Det är även en plats som många Kökarbor har minnen ifrån och har en relation till. Att bevara skolan bidrar till att bevara dessa minnen och berättelser.

Ladugården

Ladugården är värdefull eftersom den är en del av den ursprungliga skolmiljön. Den vittnar om att skolmiljön vid tiden för uppförandet vid 1913 också var ett litet jordbruk och att lärarinnan skulle ha möjlighet att hålla en egen ko. Byggnadstekniskt är den intressant på grund av de mycket kraftiga stenblock av lokalt bruten granit som använts för att mura upp fähusdelen.

Dasset

Dasset har ett värde då det är en del av den ursprungliga skolmiljön. Byggnaden är uppförd vid samma tid som skolan och kan ses som en komplementbyggnad till den. Den vittnar om villkoren från före vattenklosettens tid. Med sin för Kökar speciella utformning med brant tälttak med ventilationshuv, sin väl tilltagna storlek samt liggande utvändiga panel och omsorg om detaljerna är det även byggnadshistoriskt intressant.

Bastun

Bastun har ett visst värde genom att den är en del av den ursprungliga skolmiljön och kan vittna om att även en bastu från början hörde till skolmiljön. Eftersom badrum saknas helt i skolbyggnaden utgör bastun ett viktigt komplement som vittnar om hur man hållit sig ren. Då bastun idag är förändrad i sin inredning och funktion är det främst dess storlek och placering samt i viss mån dess exteriöra utformning som har ett kulturhistoriskt värde.

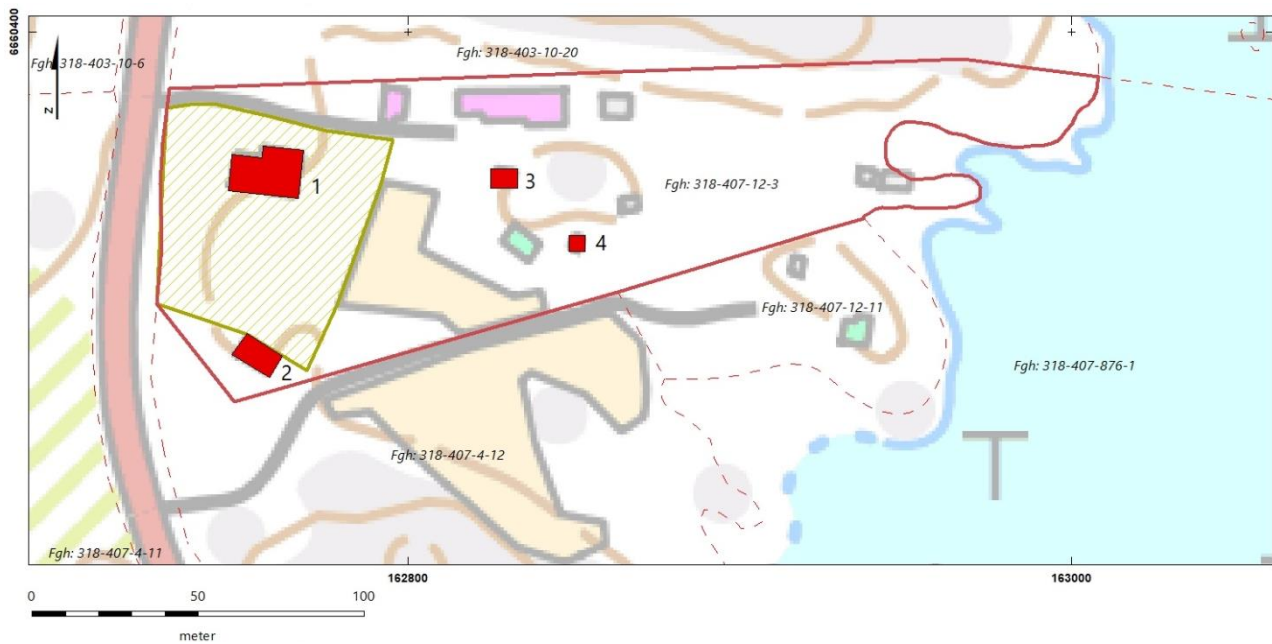
Trädgården

Trädgården är mycket värdefull då den kan ses som Kökars första riktiga trädgård och som en trädgård som har haft en stor lokal betydelse. Sannolikt har den försett resten av Kökar med växtmaterial, kunskaper och inspiration. Bevarat från 1920-talet är fortfarande fruktträdgårdens struktur med träd planterade i förskjutna rader samt vissa av de ursprungliga träden. Den vittnar om skolträdgårdarnas stora betydelse runt förra sekelskiftet samt om trädgårdsideal vid 1900-talets första decennier. Den vittnar också om de fruktträdsorter som var vanligt förekommande vid denna tid, sorter som idag räknas till vårt gröna kulturarv. Trädgården berättar även indirekt om den frånvaro av trädgårdar - och träd överlag - som rådde på Kökar då den anlades. Det bidrar också till värdet att trädgården är så väldokumenterad från anläggningstiden vilket också gjort att många av växternas ålder och ursprung har kunnat beläggas.

Byggnadsskydd

Skyddsområdet och berörda byggnader

Skyddsområdet omfattar hela fastigheten 318-407-12-3 (Lindhagen 12:3) och markeras av en röd linje på kartan nedan. Den del av skyddsområdet som är markerat med skraffering berörs av skyddsbestämmelser för trädgården. Fyra av fastighetens byggnader berörs av skyddet, dessa är markerade med röda rektanglar och numrerade med 1-4 på kartan där nr 1 är skolbyggnaden, nr 2 ladugården, nr 3 bastun och nr 4 dasset.

Figur 30. Karta över skyddsområdet och berörda byggnader

Skyddsbestämmelser

Syftet med skyddsbestämmelserna är att bevara bebyggelsen och kulturmiljön så att de kulturhistoriska värdena inte minskar. Detta ska vara vägledande för allt bruk, underhåll, reparationer, om- och tillbyggnader, nybyggnader mm. inom skyddsområdet.

1. För hela skyddsområdet gäller att:

-planering och genomförande av förändringsåtgärder, större underhållsåtgärder och nybyggnation ska ske i samråd med landskapsregeringens antikvariska myndighet. Åtgärderna ska dokumenteras av antikvariskt sakkunnig med rapporter, ritningar och/eller fotografier. Dokumentationen arkiveras hos fastighetsägaren och landskapsregeringens antikvariska myndighet.

2. För byggnaderna 1-4 gäller att:

-byggnaderna får inte rivas, flyttas eller byggas till. De kan dock återställas till ett tidigare utförande.
-byggnaderna ska underhållas så att de inte förfaller. Reparationer och byggnadsunderhåll skall utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas särart och på ett sådant sätt att byggnadens historiskt värdefulla karaktär bibehålls. Se bifogad lista över bevarandevärda byggnadsmaterial, detaljer och växter.

3. För byggnad 1 Skolbyggnaden gäller att:

-Byggnadens exteriör får ej förändras med avseende på material och utformning.
-Kvarvarande delar av ursprunglig och under perioden fram till 1930-talet tillkommen planlösning och fasta byggnadsdetaljer skall bevaras.

4. För byggnad 2 Ladugården gäller att:

-Den murade delen av byggnaden får till sin exteriör ej förändras.

5. För byggnad 4 Dasset gäller att:

-Byggnadens exteriör får ej förändras med avseende på material och utformning.
-Kvarvarande delar av ursprunglig planlösning och fasta byggnadsdetaljer skall bevaras.

6. För skrafferat område gäller att:

-Området får ej bebyggas eller hårdgöras. Marken får ej täckas över, fyllas igen eller schaktas bort.
-Området ska hållas fritt från sly och får ej tillåtas att växa igen.
-Befintliga äldre fruktträd bör i möjligaste mån bevaras liksom strukturen med fruktträd planterade i fem rader i förband. Vid nyplantering av fruktträd bör träden placeras enligt befintlig struktur och sorter från den ursprungliga planteringslistan väljas, se bifogad lista över bevarandevärda byggnadsmaterial, detaljer och växter.
-Äldre exemplar av trädslagen poppel, oxel, lind, alm och ek i nära anslutning till skolbyggnaden bör i möjligaste mån bevaras. Minst två exemplar av trädslagen lind, alm, ask, ek, lönn, jättepoppel och oxel ska bevaras inom området som helhet.
-Fast trädgårdsinredning så som flaggstång och stenstolpar bör bevaras på sin plats.

Bevarandevärda byggnadsmaterial, detaljer och växter

Följande lista över bevarandevärda byggnadsmaterial, detaljer och växter ska användas som vägledning vid reparations- och restaureringsåtgärder:

Skolbyggnad

Exteriört

- Fasader av obehandlad kalksandsten med slät yta murad i kryssförband och med ljusgrå fogar av kalkbruk.
- Valvens utformning och deras ojämnt brända röda lertegel.
- Fönster i trä med T-post och munblåsta glasrutor på bottenvåningen samt större fönster i de gamla skolsalarna.
- Spröjsade tvådelade fönsterbågar på övervåningen samt lunettfönster på vinden.
- Grund av huggen lokal röd granit i rektangulära block.
- Tak av falsad och omålad plåt samt med ett kinesiserande takfall.
- Fasad av stående locklistpanel av trä på övervåningen.

Interiört

- Rektangulära plåtugnar, vedspisar samt spiskåpor i plåt.
- Handfat i kök på ovanvåningen med enbart kallvattenkran.
- Kvadratisk vitt kakel satt utan fog över vedspisen på bottenvåningen.
- Innerdörrar av massivt trä med större stående speglar upptill och mindre stående nedtill samt liggande speglar i mitten.
- Trappa i trä och trappräcke i figursågat trä.
- Massiva brädgolv.
- Tak av pärlspont.

Dass

- Asfaltstak.
- Liggande utvändig panel målad med rödmylla.
- Pärlspont på innerväggar och i tak.
- Bräddörrar.

Ladugård

- Väggar murade med stora block av lokalt bruten granit.

Trädgård

- Trädslagen lind, alm, ask, ek, lönn, jättepoppel, oxel och hagtorn.
- Fruktträd av sorterna skuggmorell, Ostheimer, Victoriaplommon, Reine Claude d'Oullins, Experimentalfältets sviskon, Esperens herre, Hofstapären, Transparente Blanche, Säfstaholm, Oranie, Cellini, Charlamowsky, Åkerö, Gravensteiner och Stor klar Astrakan. Planterade i förband i fem rader med max sex träd i varje.

Källor och litteratur

Tid som flytt, Om livet på Kökar 1932-1950 genom artiklar av Eufemia Carlberg publicerade i ÅU, Kökars Hembygdsförening 2004

Kökar Sottunga Kulturmiljöinventering, Ålands Landskapsstyrelse Museibyrån 2004

Trädgårdshistoria för inventerare, Anna Andréasson 2007

Historiska Trädgårdar, Att bevara ett föränderligt kulturarv, Maria Flinck 2013

Ålands Landskapsarkiv, rörande Hellsö folkskola bl a brandförsäkringshandlingar och handlingar gällande elevträdgården

Riksarkivet, Lantmäteristyrelsens renoverade kartor, Storskifteskarta över Österbygge från 1918

Ålands Museum, ritningsarkivet

Kulturbyråns arkiv Fotografier av Pia Sjöberg 8.05.2023

Tidningen ÅLAND 22.11.1930 s.2

Informant Sylvia Sundström, opublicerade texter och samtal.

Informant Gunnar Sundström, samtal den 2.10.2023.

Kökar museums material bl a fotografier, informationsmaterial och hemsida.

<https://www.kokar.ax/kokarshembygdsmuseum>

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Experimentalf%C3%A4ltet>

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Kalksandsten>

https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/pom/gront-kulturarv/kulturarv2_low.pdf